

NÉMETHNÉ PÁL KATALIN

Egyenlőtlenség és esélytelenség

Amióta Thomas Piketty *A tőke a 21. században* című könyve megjelent és a sikerlisták élére repült (vajon hogyan lesz egy száraz, unalmas statisztikai táblázatokkal és terjedős, önismétlő levezetésekkel teli könyvből bestseller?), a viták középpontjába került a társadalmi egyenlőtlenség. Ezek a viták többnyire arról szólnak, hogy kitől, mely társadalmi csoportoktól kellene jövedelmet, vagyont elvonni, és melyekhez kellene azt átcsoportosítani, és ezt hogyan kellene tenni.

A társadalmi egyenlőtlenség lett az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) idei nagy jelentésének központi témája is. A *Transition Report 1994 óta* évenként megjelenő kiadvány, a Bank működési területét jelentő országok társadalmi és gazdasági fejlődését, a reformok előrehaladását veszi számba, mindig az adott időszak kulcskérdéseire fókuszálva. Ezért került az idei anyagba az egyenlőség-egyenlőtlenség kérdésköre. A Jelentés az EBRD működési körébe tartozó 34 ország „Élet az átmenetben” című háztartási felmérésén alapszik, emellett sokféle statisztikai adatot is felhasznál.

Miért érdekes ez az Athenaeum konzervatív szemle olvasói számára? Mert az egyenlőtlenség nem olyan téma, amit át lehetne engedni a baloldálnak, vagy a populistáknak, akik – jó vagy rossz szándékkal – magukat kiáltják ki az egyenlőség bajnokainak, és elég sajátos programokat takarnak el e jelszóval. Több okból sem mehetünk el szó nélkül a súlyos társadalmi különbségek mellett. Az első ok természetesen a humanitás, a szenvedőkkel való emberi együttérzés és segítő szándék, amit egyetlen politikai csoport sem sajátíthat ki magának. De kimondottan konzervatív szempontból figyelemre méltó a Jelentés azon megállapítása (EBRD 2016, 52. oldal), mely szerint a magasabb jövedelmű háztartásokban élők nagyobb arányban támogatják a piacgazdaságot és a demokráciát, mint a jövedelmi létra alján levők. Ám nem a *jövedelmi különbségek* játszanak ebben főszerepet, hanem az *esélyek különbségei*.

Ez az igazán döntő szempont mindannyiunk számára. A társadalmi feszültséget az esélyegyenlőség hiánya, gyenge volta okozza. Az esélyegyenlőség nem azt jelenti, hogy az emberek képessége, képzettsége, akár a jövedelmi szintje, vagyoni helyzete közti különbségeket elimináljuk, hanem azt, hogy az adott társadalom minden tagjának – születési helyre, nemre, vallásra, etnikumra, szülői háttérre való tekintet nélkül – azonos esélye van arra, hogy milyen képzettséget, és ennek révén milyen munkát szerezhet, és ezek révén milyen jövedelmet érhet el. Nyilvánvaló, hogy az esélyek

egyenlőtlensége a társadalom egészének jóléte szempontjából sem hatékony, hiszen megakadályozza, hogy a hátrányos csoportokba tartozók kibontakoztathassák és hasznosíthassák képességeiket, vagy megvalósítsák vállalkozói ötleteiket. (45. oldal) Az így elmaradó teljesítmények, a létre nem hozott munkahelyek mindannyiunk számára veszteséget jelentenek.

Magyarország nem szerepelt jól ebben a vizsgálatban. Bár az általános esélyegyenlőtlenség indexe csupán 12% (az index előállításának módjáról a tanulmány Box 3.1. része ad tájékoztatást), ez az országban megfigyelt jövedelmi egyenlőtlenség több mint 40%-át magyarázza. Az EBRD országaiiban a nagy esélyegyenlőtlenség magas jövedelmi különbségekkel jár együtt. Van olyan ország, ahol csekély esélyegyenlőtlenség is magas jövedelmi különbségekkel jár együtt, de olyan nincs, ahol az esélyek nagy különbsége mellett viszonylag kicsik lennének a jövedelmiek.

Az esélykülönbségek öt okát vizsgálták a Jelentésben. Ezek: a vidéki-városi szülőhely, a szülők képzettsége, a nem, az etnikumhoz tartozás és végül a szülők hajdani kommunista párti tagsága. Jó hír, hogy ez utóbbinak Magyarországon már csak egészen elenyésző jelentősége van, egyes balkáni és posztszovjet államokban azonban még mindig elég nagy szereppel bír az esélyek eltéréseiben. Magyarországon az esélyegyenlőtlenség nagy részét a szülők iskolai végzettségében meglévő különbség okozza, ezt pedig a nemek esélyeinek egyenlőtlensége követi. Az esélyegyenlőtlenség két fő eleme a képzéshez jutásban, majd ebből fakadóan a munkához, különösképpen a jó munkához jutásban jelentkezik. Jó munka alatt az előrelátható és megfelelő mértékű (szerény mértékű váratlan kiadásokra is fedezetet nyújtó) jövedelmet biztosító foglalkoztatást értették. A munkához jutásban megint csak a szülői háttér eltérése volt a meghatározó. Jobb munkát jobb végzettséggel lehet szerezni. E téren megint csak aggasztó, hogy Magyarországon a felsőfokú képzéshez jutás esélyegyenlőtlensége az idősebb (1989 előtt született) korcsoportban 21% körül van, a fiatalabbaknál pedig a 30%-ot is meghaladja. Érdekes, hogy az idősebbeknél a két szülő végzettsége közel azonos arányban meghatározó különbségképző tényező, a fiatalabbaknál az apa végzettsége jobban hat a tanulási esélyekre, mint az anyáé. A vidéki-városi születési hely szerepe viszont csökken a két korcsoport között.

E szempontból igencsak kellemetlen megtekinteni a 2015-ben a 15 éves tanulók 90%-ára kiterjedt kompetenciamegértesítés – a PISA-teszt (OECD 2015) – nagy botrányt kavart eredményeinek kevésbé tárgyalt adatait. A tesztben ugyanis

nem csupán a diákok teljesítményét mérik, hanem a családi háttérüket is és mérik az iskolák közti különbségeket is. Ezek az adatok azt mutatják, hogy Magyarországon a tanulók eredményeiben mutatkozó eltéréseket jóval nagyobb arányban magyarázzák a szociális tényezők, mint a mérést végző OECD tagállamaiban. Nem akarom a romló átlagos teljesítmények drámáját kisebbiteni, de oda kell figyelni arra is, hogy a teljesítménykülönbségek – amelyek, mint fentebb láttuk, a magasabb képzéshez és a jobb munkához, kielégítő jövedelemhez jutást is meghatározzák – mögött eleve vesztes helyzetből induló sorsok tragédiái állnak.

A természettudományokban a magyar tanulók átlagosan 477 pontot értek el, az OECD átlaga 493 pont. Az átlagtól eltérő eredményeket Magyarországon 21,4%-ban a szociális helyzet különbségei magyarázzák, az OECD átlaga 12,9%.

Szövegértésben a magyar átlagpontszám 470 pont, az OECD átlag szintén 493. A szociális helyzettel magyarázott különbség nálunk 21,7%, az OECD-ben 11,7%.

A matematikai átlagpontszámunk 477, az OECD átlag 490. A szociális tényezők hatása Magyarországon 21,3%, az OECD-ben 13%.

Még csúfabb a kép, ha azt is figyelembe vesszük, hogy ezek a különbségek erősen kötődnek ahhoz, melyik iskolába jár a tanuló. Magyarországon erősen elválnak egymástól a szegény gyerekek és a gazdagabb gyereke iskolái.

A természettudományos különbségek 21%-ából 11,6%-ot az iskolák közti, 0,4%-ot az iskolán belüli szociális hely-

zeti különbségek magyaráznak. Az iskola és a családi szociális háttér a természettudományos pontszámok varianciájának 80,1%-át magyarázza.

Az olvasás 21,7%-os különbségéből 10,7% az iskolák közötti és 0,4% az iskolán belüli szociális helyzetre vezethető vissza, az egyéni és iskolai szociális tényezők eltérései a variancia 79,3%-át magyarázzák.

Matematikában a 21,3%-os teljesítménykülönbségből 15,2% az iskola és 0,9% az egyéni szociális háttér következménye. Az összesített szociális hatás a varianciára 77,6%.

Az általános iskola hazánkban nem kiegyenlíti, hanem éppen növeli a családi háttérből származó különbségeket a tanulók munkaerő piaci képességei között. (A PISA teszt ugyanis ezt méri, nem a tananyag ismeretét, vagy az általános műveltséget.) A magas összesített arányok azt mutatják, hogy a hátrányos helyzetű gyermek nagy valószínűséggel hasonlóan hátrányos helyzetű társak közé kerül és az iskola nem felhossa őket, hanem egy életre rögzíti a lemaradásukat. Ki tudja, hány informatikust, hegesztőt, szakácsot, szociális munkást és egyéb hiányszakmával rendelkező dolgozót veszítettünk máris el a következő húsz évre? Ki tudja, hány vállalkozás nem indul majd el, ami értékteremtő munkát adna sok-sok embernek? Ki tudja hány közmunkára, segélyre szoruló polgártársunkból lehetett volna adó- és járulékfizető?

Az oktatási rendszerünk által felnagyított esélyegyenlőtlenséget ők szenvedik meg. De a veszteség mindannyiunké.

HIVATKOZÁSOK:

EBRD (2016): Transition Report 2016-17. Transition for all: Equal opportunities in an unequal world. Letölthető: <http://www.ebrd.com/transition-report>. Letöltve: 2016. 12. 09.

OECD (2015): PISA 2015. Education GPS. Letölthető: <http://www.oecd.org/pisa/data/>. Letöltve: 2016. december 20.

Thomas Piketty (2015): A tőke a 21. században. Kossuth Kiadó, Budapest.